

Gramatika u granicama

(Ivo Pranjković: *Gramatičke graničnosti*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb. 2021.)

U znanstvenim istraživanjima, a tu se naravno ubrajaju i jezikoslovna, teži se egzaktnosti i opisu koji će predmet istraživanja prikazati jasno i argumentirano, teži se jednoznačnosti i nedvosmislenosti, što uglavnom podrazumijeva i strogo postavljene granice. Međutim, često to nije tako jednostavno jer je i samomu jeziku, u dijakronijskome i sinkronijskome smislu, teško odrediti granice. Isto vrijedi i za ono što čini jezik – riječi, rečenice, značenja... Upravo je granicama posvećena knjiga Ive Pranjkovića *Gramatičke graničnosti*, koju je Hrvatska sveučilišna naklada objavila 2021. godine. Knjiga donosi 16 poglavlja, koja se bave granicama kao središnjom temom ili je se periferno dotiču. Tri su rada napisana u suautorstvu s Ladom Badurinom, a jedan u suautorstvu s Ladom Badurinom i Nikolinom Palašić. Moglo bi se reći da sadržajne granice knjige čine gramatika i pragmatika, no kako donesena istraživanja pokazuju da neke granice i nisu tako čvrste, tako i sadržaj knjige prelazi te granice te će se u njoj pronaći i nešto iz povijesti jezika i leksikografije te opisa narječja. O granicama i drugim temama razgovarali smo s autorom knjige, profesorom emeritusom kojega ne treba posebno predstavljati jer vjerujemo da su ga čitatelji *Hrvatskoga jezika* upoznali ili kao profesora na Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu ili kao autora gramatike hrvatskoga jezika te brojnih drugih knjiga i znanstvenih istraživanja posvećenih hrvatskomu jeziku.

1. HJ: Opis jezika često se zasniva na kategoriziranju i postavljanju granica. Naslov knjige *Gramatičke graničnosti* i prva tri poglavlja u njoj eksplicitno su posvećena granicama, odnosno središnjemu i perifernomu u gramatici, što također implicitno podrazumijeva i granice, a ta se tema provlači i kroz druge radove. Što biste rekli, koliko su granice u jezikoslovlju fiksne, a koliko su pomične? Čemu one služe u jezikoslovnome istraživanju i koliko ih se trebamo držati?

IP: U jeziku i jezicima, pa onda i u lingvistici, granične su pojavnosti vrlo brojne i raznolike. Tako se npr. govori o granicama među jezicima (narječjima, dijalektima, govorima i sl.), o granicama među različitim stadijima u razvoju jezika, o graničnim pojavnostima između pojedinih jezikoslovnih disciplina, npr. između fonologije i morfologije, između morfologije i sintakse, između gramatike i stilistike, između tvorbe i leksikologije, između gramatike i pragmatike. Prve poticaje za bavljenje graničnostima dobio sam nakon jednoga (naručenog) predavanja koje sam još osamdesetih godina održao u Dubrovniku za skupinu stranih studenata raznih filoloških usmjerenja. Otad sam o granicama i graničnostima dosta razmišljao, pa sam im odlučio posvetiti cijelu knjigu, tim više što sam u međuvremenu objavio posebne priloge o granicama između središnjega i perifernoga u

gramatici, između morfologije i sintakse te između gramatike i pragmatike. Nadam se da moja razmišljanja o graničnim pojavnostima u jeziku i u jezikoslovlju mogu biti poticajna onima koje zanimaju jezične pojavnosti u najširem smislu, a napose one koje su vezane za gramatiku, dakako ponajprije za gramatiku hrvatskoga jezika.

2. HJ: U ovoj knjizi, ali i u Vašim drugim radovima, velik dio istraživanja posvećen je malim riječima. Što je u njima tako zanimljivo da im se stalno vraćate?

IP: Doista je tako. Male su riječi jedna od mojih opsesija. One su vrlo važne ne samo komunikacijski nego i gramatički. Njima se u pravilu izražavaju vrlo suptilna gramatička značenja često tijesno vezana i za sintaktička ustrojstva jezičnih jedinica. Tako se npr. česticama izražavaju vrlo brojna značenja modalne naravi u najširem smislu riječi, npr. nijekanje ili potvrđivanje, upitnost, poticanje, pojačavanje (intenziviranje), raznoliki tipovi ekspresivnosti itd. Veznicima se izražavaju vrlo raznoliki tipovi odnosa među jezičnim jedinicama na sintaktičkoj razini, i kopulativnih, i kontrastnih, i disjunktivnih, i lokalnih, i temporalnih, i uzročno-posljedičnih, i dopusnih itd. Često su vezna sredstva i po ustroju kompleksna te nerijetko i teško opisiva. Tako npr. nije nimalo jednostavno opisati složena vezna sredstva tipa *ne samo nego i*. Taj se složeni veznik naime sastoji od četiriju malih riječi, od kojih svaka tomu veznom sredstvu daje osebujne semantičke nijanse. *Ne* označuje nijekanje, *samo* restrikciju, *nego* kontrast, a *i* intenzivnost. Sve to skupa rezultira vrlo kompleksnim značenjem koje sintaktičkim jedinicama koje to vezno sredstvo povezuje (surečenicama) pridodaje izrazito složene i nimalo lako opisive nijanse. Prijedlozi su, bar na prvi pogled, jednostavniji jer oni ponajprije konkretiziraju padežna značenja, ali se njima pojedina padežna značenja često konkretiziraju na vrlo suptilne načine, koji nerijetko pretpostavljaju i posve neočekivana detaljiziranja različite, dimenzionalne ili nedimenzionalne naravi. Sljedeći razlog zbog kojega su male riječi vrlo zanimljive jest činjenica da su mnoge od njih izrazito polifunkcionalne. Tako npr. mala riječ *što*, kao što sam pokazao i u knjizi, može biti upotrijebljena kao zamjenica (npr. *Što čekaš?*), kao upitni prilog (npr. *Što te nema?*), kao pojačajna čestica (npr. *Dođi što prije.*), kao relativni veznik (npr. *Odnekud mi je poznata kolegica što smo je sreli.*), kao veznik eksplikativnih rečenica (npr. *Dobro je što ste nazvali.*), kao uzročni veznik (npr. *Pogrješili ste što nas niste obavijestili.*), kao načinski veznik (npr. *Radili smo što smo najbolje znali.*) itd. Osim toga *što* dolazi vrlo često i u sastavu složenih veznih sredstava tipa *nakon što, prije nego što, kao što, tim što, zato što, unatoč tome što, bez obzira na to što* itd. Osim svega rečenoga male su me riječi privlačile i zbog toga što su u tradicionalnoj gramatici uglavnom bivale slabo ili čak nikako opisivane. Nešto su bolje prolazile u (dobrim) rječnicima, ali to ni izdaleka nije dovoljno. Doduše male riječi u posljednje vrijeme često bivaju predmet raznovrsnih pragmatičkih proučavanja, ali se meni ne sviđa to što takva proučavanja katkad guraju u drugi plan njihove izuzetno relevantne i presudno važne gramatičke osobitosti. To, naravno, nikako ne znači da imam nešto protiv pragmatičkih istraživanja. Naprotiv!

3. HJ: Glagole obično dijelimo na glagale radnje, stanja i zbivanja. Je li to razgraničenje opravdano ili bi se granice i tu mogle promijeniti?

IP: Ta se podjela temelji na značenjskim svojstvima glagola, pa se katkada dovodi u pitanje s argumentacijom da nije gramatički relevantna. I doista ta podjela sama po sebi nije utemeljena na gramatičkim svojstvima glagola, ali ima itekako relevantne gramatičke reperkusije. Naime, glagoli iz pojedinih od tih skupina u različitu su odnosu prema pojedinim gramatičkim kategorijama i prema ustrojstvu sintaktičkih jedinica u kojima se pojavljuju ili ne pojavljuju. Tako su npr. glagoli radnje izrazito prijelazni i orijentirani na vršitelja (tj. na pokretače glagolske radnje, agense). S druge strane ni glagoli stanja ni glagoli zbivanja načelno nisu prijelazni. Osim toga glagoli stanja (*stajati, ležati* i sl.) izrazito su nesvršeni. Kad se transformiraju u svršene, zapravo nisu više glagoli stanja, nego označuju promjenu stanja, postaju tzv. učinski glagoli (npr. *stati, preležati* i sl.). Kad je riječ o glagolima zbivanja (npr. *sniježiti, mračiti se* i sl.), oni se, osim što su neprijelazni i izrazito bezagentivno orijentirani, rabe uglavnom samo u trećemu licu jednine jer se javljaju gotovo isključivo u bezličnim konstrukcijama, što znači da posve isključuju pokretače radnje. U ovoj sam knjizi s obzirom na spomenuta svojstva potanje obradio glagole zbivanja. Prethodno sam se pozabavio i glagolima stanja, a posve nedavno i glagolima radnje. U prilogu posvećenomu glagolima radnje analizirao sam konceptualizaciju radnje na trima razinama. Na prvoj, najapstraktnijoj razini radnja je svojstvo svih glagola, tj. glagola kao vrste riječi (pa se zato kaže da glagoli znače radnju uopće). Na nižoj razini radnja se određuje kao svojstvo tzv. aktivnih glagola (npr. *čitati, gledati, pričati*), tj. onih koji se obično javljaju uz pokretače radnje i predmete uključene u radnju (tj. subjekte i objekte). I napokon na najkonkretnijoj razini radnja se opisuje kao svojstvo glagola koji označuju radnju u najužem smislu riječi, npr. *raditi, činiti, praviti, obavljati, djelovati, proizvoditi*.

4. HJ: Iako knjiga u naslovu implicira gramatička istraživanja, u njoj su prisutne i teme iz pragmalingvistike. Gdje se gramatika i pragmatika najviše približavaju, a gdje se najviše udaljavaju?

IP: Ima područja u kojima se gramatika i pragmatika gotovo uopće ne dodiruju. Tako npr. pragmatiku ne zanima „formalna” morfologija niti samo sintaktičko ustrojstvo jezičnih jedinica (npr. članovi rečeničnoga ustrojstva ili tipovi rečenica). S druge strane gramatiku ne zanimaju npr. pojavnosti koje se odnose na načela suradnje ili na maksimu relevantnosti jer su to pojavnosti koje su uvjetovane izvanjezičnim kontekstima. Međutim ima i velikih područja u kojima se gramatika i pragmatika u mnogo čemu preklapaju i/ili nadopunjuju. To je ponajprije ono područje koje se odnosi na tzv. kategorije drugoga lica, tj. na kategorije izrazito obilježene komunikacijskom relevantnošću, npr. interogativnost, imperativnost, optativnost, uzvičnost, različite vrste modalnosti (često tijesno vezane za spomenute male riječi), konstrukcije s vokativima (obraćanjima) ili konstrukcije s tzv. nekonstituentnim dativom (ili dativnom govornika i sugovornika), npr. *Ti si meni danas nešto mrzovoljan*. Dakako na tome zajedničkom području gramatika i pragmatika imaju svaka svoju metodologiju i/ili aspekte koje stavljaju u prvi plan. Gramatika je više orijentirana na ustrojstva i (unutar)jezične osobitosti spomenutih pojavnosti, a pragmatika ponajprije na komunikacijske uloge i funkcije tih ili sličnih pojavnosti.

5. HJ: Zanimljivi su radovi iz povijesti jezika. S jedne strane imamo Josipa Stipana Relkovića, koji je bio sklon novotvorbama i za čiji *Kučnik* kažete da je „kad je riječ o novotvorbama, jedno od najbogatijih djela u cijeloj povijesti hrvatske pisane riječi“, a s druge strane Jurja Habelića, koji nije bio sklon novotvorbama i radije se služio perifrazama, te donosite opis imeničkih spojeva riječi u njegovu *Dictionaru*. Kako danas hrvatski jezik stoji s novotvorbama? Jesmo li danas bliži Relkoviću ili Habeliću?

IP: Novotvorenja je uvijek bilo i bit će, pogotovo kad je riječ o onim aspektima jezične uporabe koji su vezani npr. za nazivlje. Kad je riječ o novotvorbama u svakodnevnoj komunikaciji ili npr. u normativistički orijentiranoj metodologiji i praksi, najvažnijim mi se čini pitanje mjere. S jedne strane nekakvo rigoroznije sprečavanje novotvorenja nikako nije preporučljivo, ali nikako nije preporučljivo ni bilo kakvo izrazitije, a pogotovo ne nasilno forsiranje novotvorenja jer ono, između ostaloga, stavlja govornike pojedinoga jezika u previše zahtjevne situacije koje posve sigurno idu na štetu komunikacijske kvalitete i komunikacijske učinkovitosti. Prema tome preporučuje se, kao i u mnogim drugim analognim situacijama, sredina, što, da izravnije odgovorim na Vaše pitanje, znači: i Relković i Habelić, ali tako da nijedan ne preteže.

6. HJ: „Konac djelo krasi“. Osim poglavlja posvećenih pragmatičkim temama u središnjemu dijelu knjige, pragmatičkim temama posvećena su i posljednja dva poglavlja, u kojima se obrađuju psovka i vic kao izrazito komunikacijski oblici. Te su teme, čini se, na periferiji jezikoslovnih istraživanja. Je li razlog tomu njihova društvena obilježenost ili komunikacijska ograničenost na govorne situacije? Što vas je potaknulo na to da se pozabavite upravo tim temama?

IP: Jedan od poticaja da se pozabavim psovkama i vicevima doista je vezan za činjenicu da su ti oblici bili na periferiji jezikoslovnih istraživanja, uostalom kao i brojne druge pojavnosti koje su tješnje vezane za govorne situacije. Naime lingvistiku od samih njezinih početaka obilježuju (gotovi) pisani tekstovi, uglavnom oni koji su društveno, kulturnopovijesno, vjerski ili na koji drugi sličan način posebno obilježeni. Psovke i vicevi, iako nemaju nekih posve specifičnih gramatičkih osobitosti, komunikacijski su i društveno vrlo zanimljivi i poticajni. Stoga je posve razumljivo da su u prvome planu bila komunikacijska odnosno pragmatička obilježja tih govornih oblika. Kad je riječ o psovkama, one su me zaintrigirale još šezdesetih godina, kad je moj profesor na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Visokom fra Ignacije Gavran objavio vrlo zanimljivu i poticajnu (i jezikoslovcima) knjigu *Bludna psovka*. Neke poticaje za bavljenje psovkama i vicevima dobio sam napokon i od Lade Badurine (s kojom sam takve tekstove zajednički pisao), koja se i inače više od mene bavila pragmatičkom problematikom, pa i problematikom koja se odnosi na psovke i viceve.

HJ: Autoru Ivi Pranjkoviću zahvaljujemo na razgovoru i pozivamo čitatelje da se поближе upoznaju sa sadržajem knjige.